

De orgels van de Grote- of Sint Jacobskerk

De geschiedenis van de orgels in de Grote of Sint Jacobuskerk van Den Haag gaat al terug naar het begin van de 16e eeuw en kent orgels van meerdere orgelbouwers.

Het eerste begin

In 1518 wordt er al gesproken over een orgel in de Grote Kerk, dat als voorbeeld zou kunnen dienen voor een nieuw orgel in Gorinchem. Over de bouwer en het bouwjaar van dit orgel zijn geen gegevens bekend. Het orgel moet toen echter al niet nieuw meer zijn geweest want ruim 30 jaar later wordt dit orgel door een nieuw orgel vervangen.

Cornelis Gerritsz

In 1549 vervaardigt Cornelis Gerritsz een nieuw hoofdorgel voor de Haagse Grote Kerk. De kerk bezat toen al meerdere orgels, want in 1559 is er sprake van werkzaamheden aan het 'kleine orgel' in de kerk door Pieter Jansz de Swart.

Galtus en Germer van Hagerbeer

Het orgel van Cornelis Gerritsz heeft het niet heel lang uitgehouden. In 1626 bouwen vader Galtus en zoon Germer van Hagerbeer een nieuw hoofdorgel in de Grote Kerk. Het is een orgel met 23 stemmen, verdeeld over twee klavieren. Het pedaal is (waarschijnlijk) aangehangen aan het hoofdwerk.

De uitstekende reputatie die Van Hagerbeer had verkregen door de ingrijpende verbouwing van het orgel in Nijkerk in 1625 werd door de bouw van het nieuwe orgel in de Grote Kerk in Den Haag nog vergroot. Zozeer zelfs dat vele belangrijke nieuwe opdrachten volgden, zoals: Grote Kerk Harderwijk (1632); Grote Kerk Haarlem (1633); Sint Jan 's-Hertogenbosch,(1634); Hooglandse Kerk Leiden,(1638); Amersfoort (1638); St. Jan Gouda (1638); Hofkapel 's-Gravenhage (1641); Dom Utrecht (1642); Pieterskerk Leiden (1643); Grote Kerk Arnhem (1645).

Ook het kleine orgel wordt door vader en zoon Hagerbeer onder handen genomen (in 1637). Overigens zal veel van het pijpwerk van dit kleine orgel gebruikt worden voor het nieuwe orgel dat Stephanus Cousijns in 1680 voor de Kloosterkerk zal bouwen.

Johannes Duyschot en Gerard Steevens

Het hoofdorgel wordt in 1719/1722 door Johannes Duyschot voorzien van een vrij pedaal met 4 stemmen. Daarna volgt in 1766/1768 opnieuw

een uitbreiding door de orgelbouwer Gerard Steevens. Er worden enkele registers toegevoegd alsmede een bovenwerk met 6 stemmen, zodat er dus sprake is van een drie-klaviers orgel met vrij pedaal van totaal 35 (of 36) registers. De oorspronkelijke 8' basis van het orgel is dan uitgebreid tot een 16' basis (Prestant 16' in het hoofdwerk en een Subbas 32' in het pedaal).

Joachim Reichner en Kam & van der Meulen

De Haagse orgelbouwer Joachim Reichner brengt in 1794 nog enkele wijzigingen in de dispositie van het orgel aan. Vanaf 1852 verzorgt de fa. Kam & van der Meulen het onderhoud aan het orgel. Zij komen al direct met een rapport over de slechte toestand waarin het orgel zich bevindt. Negen jaar later volgt opnieuw een rapport dat opnieuw de ondeugdelijke situatie benadrukt.

fa. Bätz & Co (J.F.Witte)

Na het overlijden van Kam komt de fa. Bätz (J.F.Witte) met eveneens een rapport over de gebrekkige en onhoudbare staat van het orgel. Diverse financiële acties leiden niet tot afdoende herstel van het orgel (wel tot vervanging van het orgel van de Kloosterkerk en dat van de Nieuwe Kerk!), al wordt wel de toetstructuur schoon gemaakt en waar nodig vernieuwd.

orgel buiten gebruik gesteld

In de volgende jaren worden nog meerdere rapporten opgemaakt die alle aangeven dat reparatie feitelijk niet meer mogelijk is. Uiteindelijk wordt het orgel buiten gebruik gesteld en in een openbare verkoping van de hand gedaan. De opbrengst is bestemd voor een nieuw orgel. De gemeentezang wordt tijdelijk begeleid door een 'seraphine-orgel' (=harmonium).

Joh. Frederik Witte (fa. Bätz & Co.)

In de jaren 1880/1882 volgt, na de nodige ontwerpen en onderhandelingen, de bouw van een nieuw groot orgel door Joh. Frederik Witte (fa. Bätz & Co.). Dit instrument is zijn 'opus magnum' met 55 stemmen, verdeeld over drie klavieren en pedaal. Het is een mechanisch sleeplade-orgel, voorzien van een vrijstaande speeltafel met verschillende speelhulpen en een 'Barkermachine' (Witte was hierbij geïnspireerd door de befaamde Parijse orgelbouwer Aristide Cavallé-Coll). Het ontwerp van het front met de orgelkas komt van de tekentafel van de bekende architect Pierre J.H. Cuypers, die o.a. ook de ontwerpen maakte voor het Rijksmuseum en het Centraal Station in Amsterdam.

Zijn atelier tekent ook voor de vervaardiging van de orgelkas inclusief de ornamentiek.

Het orgel wordt geëxamineerd door de organisten W.F.G. Nicolai en Samuel de Lange Jr., die ook het inwijdingsconcert verzorgen.

De eerste kerkdienst waarin het orgel de gemeentezang begeleidt is op 23 april 1882.

fa. Bätz & Co. > G. Split > G. van Leeuwen

Het orgel wordt aanvankelijk onderhouden door de fa. Bätz & Co., rond 1902 vervangen door G. Split, die op zijn beurt weer vervangen wordt

door G. van Leeuwen. Het kerkelijk huwelijk van de jonge koningin Wilhelmina met Hendrik van Mecklenburg zorgt nog voor de nodige zorgen en reparatie van het orgel als gevolg van het extra en 'bovenmatig stoken' van de speciaal aangebrachte kachels in de kerk.

In de loop van de jaren wordt er heel wat aan het orgel gewerkt, maar ook veranderd en uitgebreid, mede onder invloed van de diverse vaste bespelers van het orgel maar ook als gevolg van nieuwe technische mogelijkheden. Zo wordt in 1920 een elektrische windmotor geplaatst en wordt in 1924 de pedaaltractuur gepneumatiseerd.

De restauratie van de toren (in 1953) en de kerk (aangevallen in 1959), hebben ook gevolgen voor het orgel. Zo moeten de oorspronkelijke magazijnbalgen uit de torenruimte verdwijnen. Ingrijpender zijn de gewijzigde inzichten m.b.t. de artistieke en architectonische waarde van het Witte-orgel. Een bij de overheid aangevraagde subsidie voor restauratie van het orgel wordt om deze reden geweigerd (!)

Plannen voor een nieuw orgel

In 1961 ontstaan de eerste plannen voor een nieuw orgel. Financiering daarvan zal echter het grootste probleem worden. De in 1967 opgerichte 'Stichting Orgel Grote Kerk' zet zich echter in om dit probleem opgelost te krijgen.

In datzelfde jaar wordt het Witte-orgel verkocht aan de fa. Verschueren, die het orgel in 1968 demonteert. De onderdelen vinden hun bestemming in verschillende kerken.

Oskar Metzler & Sohn

In 1971 vindt de oplevering plaats van een nieuw hoofdorgel door de Zwitserse orgelbouwer Oskar Metzler & Sohn uit Dietikon-Zürich.

Het is een sleeplade-orgel met volledig mechanische toets- en registertractuur. Front en orgelkas zijn vervaardigd van Eiken. Het blinderingsnijwerk boven de frontpijpen en dat van de deuren van het borstwerk is verguld, evenals de labia van de frontpijpen.

Het orgel heeft 50 registers, verdeeld over 3 klavieren en pedaal.

- Hoofdwerk, C-f''' (II): 15 reg.;
- Rugwerk, C-f''' (I): 12 reg.;
- Borstwerk, C-f''' (III): 11 reg.;
- Pedaal, C-f (P): 12 reg.

In het door Bernard Edskes ontworpen front staan de pijpen van de Principal 16' van het hoofdwerk en, in de beide zijtorens, de Principal 32' van het pedaal.

Ook zijn twee van de totaal elf tongwerken als Chamade (8' en 4') uitgevoerd en steken dus horizontaal de kerk in.

Het orgel werd op 10 november 1971 in gebruik genomen door Adriaan Engels, toenmalig organist van de kerk, en zijn opvolger Wim van Beek.

In de zomer van 2011 onderging het orgel een algehele revisie door de firma Metzler, waarbij windladen en pijpwerk zijn gereinigd, toets- en registermechaniek opnieuw afgeregeld en noodzakelijke reparaties zijn verricht. Ook zijn enkele intonatie-oneffenheden weggenomen.

In 1090 werd Ben van Oosten benoemd tot organist van de Grote Kerk. Op 4 juli 2015 vierde hij zijn 25 jarig jubileum als titularis van de Grote Kerk met een gezamenlijk jubileumconcert, tezamen met collega-organist Aart Bergwerff, die in dat zelfde jaar 1990 tot titulair organist van de Lutherse Kerk werd benoemd.

Dispositie Hoofdorgel

Hoofdwerk (II):	Rugwerk (I):	Borstwerk (III):	Pedaal:
1 Principal 16'	1 Quintade 16'	1 Holzgedackt 8'	1 Principal 32'
2 Octave 8'	2 Principal 8'	2 Praestant 4'	2 Octavbass 16'
3 Gedackt 8'	3 Hohlflöte 8'	3 Gedackt 4'	3 Subbas 16'
4 Grossquinte 8'	4 Quintade 8'	4 Spitzquinte 4'	4 Octave 8'
5 Octave 4'	5 Octave 4'	5 Octave 2'	5 Bourdon 8'
6 Spitzflöte 4'	6 Rohrflöte 4'	6 Gemshorn 2'	6 Octave 4'
7 Quinte 3'	7 Superoctave 2'	7 Terz 1 3/5'	7 Nachthorn 2'
8 Octave 2'	8 Waldflöte 2'	8 Sifflöte 1'	8 Mixtur VI
9 Mixtur IV-VI	9 Nasard 1 1/2'	9 Cimbel III	9 Fagott 32'
10 Cimbel IV	10 Scharfd V-VI	10 Rankett 16'	10 Posaune 16'
11 Cornett V	11 Sesquialter II	11 Vox Humana 8'	11 Trompete 8'
12 Trompete 16'	12 Krummhorn 8'		12 Trompete 4'
13 Trompete 8'			Koppelingen:
14 Chamade 8'			Hoofdwerk -
15 Chamade 4'			Rugwerk
			Hoofdwerk -
			Borstwerk
			Pedaal - Hoofdwerk
			Pedaal - Rugwerk

Het orgel heeft een volledig mechanische toets, en registertractuur.

Omvang manualen: C-f^{'''}, Omvang pedaal: C-f

Stemming: evenredig zwevende temperatuur.

Toonhoogte a' = 440 Hz bij 18 graden Celsius

Müller kabinetorgel

Het kabinetorgel dat in het Hoogkoor staat opgesteld is een instrument van bijzondere historische waarde.

Zowel als instrument als ook als meubel (wortelnoten hout!) is het een uniek en zeldzaam exemplaar.

Het orgel is vermoedelijk gebouwd aan het einde van de 18e eeuw door de beroemde orgelbouwer Christian Müller, waarschijnlijk voor een particulier.

Het instrument bezit nog vrijwel alle authentieke onderdelen zoals o.a. de originele blaasbalg, ivoren toetsen en een smeedijzeren voetpedaal.

Het orgel heeft van 1851 tot omstreeks 1952 in de Hervormde Kerk te Budel gestaan. In 1954 verhuisde het naar NH kerk "De Morgenster" aan de Melis Stokelaan te 's-Gravenhage.

Daarna maakte het orgel deel uit van de bijzondere instrumenten collectie van het Haags Gemeente Museum. Tenslotte is het kabinetorgel definitief ondergebracht in de Grote Kerk Den Haag.

Na een dubbele restauratie, een meubel- én een orgelrestauratie, is het orgel in augustus 2005 ingewijd door organist Gustav Leonhardt.

Bouw: Christian Müller te Amsterdam, 1755

Restauratie: Henk van Eeken te Herwijnen, 2004/2005

Dispositie Kabinetorgel

Manuaal: C-c^{'''} (Geen pedaal)

1 Holpijp 8'
2 Prestant 8'D.
3 Fluit 4' B/D.
4 Quintfluit 3' B/D.

5 Octaaf 2' D.
6 Gemshoorn 2'
7 Terts 1 3/5' D.
8 Mixtuur II-III

Mechanische toets- en registertractuur

Omvang manuaal: C-c^{'''}

Stemming: evenredige zwevende temperatuur.

Bespeling: voorzijde

Beheer en gebruik

Alhoewel de kerk eigendom is van de Protestantse kerk wordt zij beheerd door de Stichting Grote Kerk en slechts bij hoge uitzondering nog voor de eredienst gebruikt.

In de zomermaanden is de kerk regelmatig open voor bezichtiging, waarbij op zaterdagen (om 14.30 uur) het orgel bespeeld wordt.

Daarnaast vinden er veel andere activiteiten plaats, zoals congressen, beurzen, concerten, w.o. het jaarlijkse 'Internationale Orgelfestival Grote Kerk' als regel in de maand augustus.

Tekst en beeld: Henk Barnhard (Haags Orgel Kontakt)

Bronnen:

- Aart de Kort: website 'Orgels in Den Haag' (home.planet.nl/~kort0158/orgels_in_den_haag.html);
- Hernam de Kler: 'Zeven eeuwen orgels in Den Haag' (Repro-Holland, 1987)
- Teus den Toom: 'De orgelmakers Witte' (Groen, 1997)
- Hans van Nieuwkoop e.a.: Encyclopedie 'Het Historische Orgel in Nederland' (NlVO, 1997)

